

УДК 347.1

Басай О. В. – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ, м. Київ

Справедливість як фундаментальна категорія цивільного права України

Метою статті є дослідження проблем усвідомлення, становлення та правозастосування принципу справедливості. Досліджено історичний розвиток поняття «справедливість» і його тлумачення як юридичної категорії. Проаналізовано погляди вітчизняних та іноземних учених на сутність справедливості. Обґрунтовано роль і значення принципу справедливості в цивільному праві України. Зазначено, що в цивільному праві справедливість закладено в цивільно-правових нормах. У диспозиціях таких норм описано діяння, які відповідно до норм моралі суспільства визнані неправомірними, а в санкціях передбачено цивільно-правову відповідальність за їх учинення. Визначено, що загальнолюдський зміст справедливості охоплює цивільні права та свободи, забезпечення гідного людського існування, можливості самореалізації особистості. Справедливість також має конкретно-історичний зміст, що змінюється від однієї епохи до іншої. Зміна суспільно-економічної формації спричиняє принципові зміни суспільних поглядів на соціальну справедливість. Аргументовано, що елементами змісту принципу справедливості є еквівалентність в обміні, виконання взятих перед контрагентом зобов'язань, відшкодування шкоди за наявності вини заподіювача, утримання від посягань на чуже майно, повернення майна власникові, домірність юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню. Застосування принципу справедливості в зобов'язальному праві є: по-перше, орієнтиром у визначенні конкретної суми відшкодування в зобов'язаннях відшкодування моральної шкоди; по-друге, орієнтиром встановлення еквівалентності обміну у відшкодувальних договірних зобов'язаннях; по-третє, заповненням наявних у праві прогалів; по-четверте, засобом, за допомогою якого нівелюється застосування занадто суворих наслідків норм цивільного законодавства щодо конкретного правовідношення.

Ключові слова: принцип; справедливість; цивільне законодавство; історичний етап; соціальна справедливість; рівність.

Постановка проблеми. Розвиток людської цивілізації означений низкою неперехідних, не підвладних змінам часу цінностей. У контексті права такими цінностями є принципи справедливості, добросовісності та розумності, які закріплені як загальні засади цивільного законодавства.

Утвердження принципів справедливості, добросовісності та розумності з-поміж засад цивільного законодавства є безумовно позитивним явищем, яке сприятиме вивченню закономірностей розвитку світової практики західних правових систем, а також адаптації цивільного законодавства України до

західноєвропейських стандартів. Ці принципи надають можливість судової творчості, вирішення кожної конкретної справи на підставі уявлень про справедливість, що сприятиме вдосконаленню цивільного законодавства. Тому необхідно детально проаналізувати зміст кожної із зазначених категорій, визначити межі їх застосування для попередження судового свавілля.

Термін «справедливість» має чимало значень: неупередженість дій та суджень; чесне визнання за будь-ким правоти та гідності; виплата належного на законних і чесних підставах; відповідність людських стосунків, учинків загальноприйнятим моральним і правовим нормам. Поняття справедливості є багатограним, його досліджують у науці не тільки як соціально-політичне, моральне, правове явище, а й як почуття, оцінку, норму, принцип, ідеал. Проте цивільне законодавство визначення цієї категорії не надає.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання історичного розвитку та правового регулювання принципу справедливості досліджували такі представники цивільно-правової та інших галузей юридичної науки, як С. С. Алексєєв, З. А. Бербешкіна, М. І. Брагінський, В. В. Вітрянський, О. В. Дзера, А. С. Довгерт, О. С. Іоффе, Г. А. Ємельянов, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць, І. Б. Новицький, О. А. Підпригора, І. А. Покровський, В. О. Ряшенцев, Н. О. Саніахметова, Е. Фромм, Ф. Хайєк, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, О. Хьоффе та ін.

Метою статті є дослідження проблем усвідомлення, становлення та правозастосування принципу справедливості.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Дигестів Юстиніана, право дістало свою назву від слова «справедливість» (*justitio*), оскільки, згідно з визначенням Цельса, право є мистецтвом благого і справедливого [1, с. 83–87]. Отже, як за змістом, так і за етимологією справедливість (лат. *justitio*) витоками сягає права (лат. *jus*), «позначає наявність у соціальному світі правового начала й виражає його «правильність, імперативність і необхідність» [2, с. 13].

Право виконує функцію тонкого інструменту фіксації свободи та рівності в людському суспільстві. У певному сенсі мірою свободи та рівності є справедливість, зміст якої з давніх часів визначався як одержання кожним його права. Мірою справедливості є міра свободи та міра рівності, які в ній містяться.

Цивільне законодавство не пропонує визначення категорії «справедливість». Дослідниця О. Отрадна зауважує, що це поняття належить до оцінних категорій, які отримують своє змістове оформлення з огляду на конкретні обставини справи [3, с. 121].

У юридичній літературі зазначено, що у зв'язку з абстрактністю цього принципу висвітлити його зміст досить складно, тому слід охопити ним такі елементи, як рівність суб'єктів права, свобода договору, необхідність урахування всіх істотних обставин під час розгляду конкретної справи судом.

Щоб визначити поняття справедливості як засади цивільного законодавства, доцільно дослідити історичні витоки цього терміна.

Платон називав справедливістю добродетель, що означає правильне ставлення до інших людей, а також суму всіх чеснот загалом [3, с. 121]. Він вважав справедливість однією з чеснот найдосконалішої (ідеальної) держави. Вона є вінцем тих позитивних рис, без яких існування держави неможливе: мудрість, мужність, поміркованість. На підставі трьох перших чеснот справедливість забезпечує кожній соціальній верстві та кожній людині можливість діяти відповідно до її покликання. Згідно з ученням Сократа, справедливість і будь-яка інша чеснота є мудрістю. Встановлюючи зв'язок між чеснотою та мудрістю, Сократ тим самим закладав логічне підґрунтя для трактування справедливості [4, с. 256].

Концепцію справедливості сформулював у своїх працях Арістотель. У ній визначальним поняттям, яке характеризує справедливість, є «співрозмірність». Справедливістю він вважав чесноту, у якій поєднані законне та співрозмірне. Арістотель виокремлює справедливість розподільчу, яка припускає нерівний розподіл благ на підставі особливих властивостей суб'єктів (походження, віку, статі, суспільного становища тощо), і зрівнювальну, яка припускає винагороду рівним за рівне й ґрунтується на принципах еквівалентності та співрозмірності. Справедливими, згідно з ученням Арістотеля, є пропорційні співрозмірні відносини між людьми. Основою принципу справедливості слід визнавати нерівність: відплата має бути різною для різних людей, проте співрозмірною, пропорційною. Крім того, слід ураховувати співвідношення справедливості та права, необхідність узгодження окремих дій із законами держави. Законодавство є основним критерієм справедливості. Справедливість – це набута властивість душі, завдяки якій люди стають здатними до справедливих дій, погоджених із законом і правом держави. Тобто вже в античні часи здійснено спробу обґрунтувати справедливість як основу та якість розумних соціальних відносин, як принцип пропорційності.

На думку С. О. Погрібного, саме Арістотель сформував найбільш загальні підходи до узгодження справедливості окремих індивідуумів і розроблення загального її тлумачення.

Підхід, відповідно до якого справедливість поділяють на зрівнювальну (застосування рівної міри до різних явищ (осіб, подій тощо), незалежно від їхніх конкретних характеристик) і розподільчу (застосування різної міри до різних явищ залежно від їхніх конкретних характеристик), загалом зберігається й досі [5, с. 134–135].

Із цього приводу В. П. Горбатенко пропонує розрізнити: 1) зрівняльну справедливість, що передбачає досягнення максимальної рівності прав і можливостей соціальних суб'єктів; 2) розподільчу справедливість, що орієнтує на подолання диспропорцій у розподілі матеріальних і духовних благ, з огляду на природно-правову рівність усіх людей, незалежно від їхніх національних, станових, класових, майнових та інших відмінностей, проте відповідно до заслуг конкретного громадянина перед суспільством і державою; 3) відплатну справедливість, яка поширюється на сферу покарань за правопорушення та злочини [2, с. 17].

Принцип справедливості безпосередньо пов'язаний з категорією рівності. Із цього приводу Б. М. Чичерін зазначав: справедливым вважають те, що належить усім без винятку. Ця засада ґрунтується на особливостях людської особистості: усі люди є розумними, вільними істотами, усі створені за образом і подобою Божими, отже, є рівними. Визнання цієї рівності становить вищу вимогу правди, яку називають зрівнювальною правдою [6, с. 71].

Дослідник Є. О. Харитонов вважає за необхідне розглядати рівність як передумову справедливості та визначати «*aequitas*» як принцип рівності всіх перед законом, що є складовою загальної вимоги справедливості [7, с. 289].

Учення про справедливість дістало подальшого розвитку в середньовіччі в працях Ф. Аквінського, який розглядав її в контексті природного закону, який є відображенням божественної мудрості, тим самим підпорядковуючи природне право «вічному праву». Сукупність божественних принципів правління світом, на його думку, становить «вічне право», яке охоплює вищу справедливість [8, с. 27–39]. Із цього приводу Ю. П. Пацурківський зазначає, що панування в середньовіччі теологічного світогляду позначилося на трактуванні категорії справедливості, вона втратила свій соціально-політичний зміст, розвинений в античності [4, с. 256–257].

У філософії Нового часу категорія справедливості продовжила свій розвиток у дослідженнях І. Канта, Г. В. Ф. Гегеля, Р. фон Герінга, Ф. Ніцше та ін.

Кант вважав справедливість втіленням обов'язку. Він стверджував, що існує принцип моралі, який не потребує жодних доказів: не слід робити нічого, що може виявитися несправедливим. Отже, усвідомлення справедливості дії, яку маєш намір учинити, – це безумовний обов'язок. Згідно з ученням І. Канта, справедливість і совість людини невіддільні, адже в особистості вільної людини є джерело справедливості. На його думку, не є справедливим суспільство, яке перешкоджає реалізації особистісних рис людини, не віддає належного самоцінності особистості людини [4, с. 257].

У філософському вченні Г. Геґеля справедливість є сутністю ідеї права. Основою справедливості є загальна свобода, метою якої може бути тільки розумна діяльність. Мислитель прирівнює справедливість до правового феномену, що має державно-законодавче походження [4, с. 257].

Нестандартним підходом до категорії справедливості В. П. Горбатенко вважає вчення Ф. Ніцше. Відомий філософ виводив справедливість з принципу нерівності прагнень різних індивідів залежно від того, входять вони до сильних аристократичних верхів чи ординарних підлеглих низів. У своїх працях Ф. Ніцше зазначав, що в первісному значенні справедливість передбачала обмін, за якого його суб'єкт одержує те, що він більше цінує, ніж інший. Отже, справедливість означає відплату й обмін за умови приблизної рівності сил, засіб досягнення певної мети. Оцінювання ж останньої лише як позитивної риси людських відносин є наслідком нівелювання людьми її первісного значення [2, с. 14].

Формуванню сучасного тлумачення принципу справедливості передувало визнання такої категорії, як «принцип соціальної справедливості» [9, с. 19]. Його було сформульовано ще в ХІХ ст. в соціальних науках. Наприкінці ХІХ ст. утвердилися два напрями теорії права – юридичний позитивізм, представники якого трактували право як певну самодостатню форму [10], і соціологічний позитивізм, у межах якого увагу акцентували на зв'язку права зі справедливістю та вважали, що справедливість, що втілюється в етичних приписах, є настільки позачасовою і позапросторовою, як і природні закони, вона повинна бути критерієм чинного права, його безпосереднім джерелом [11, с. 80–114].

Прихильники юридичного позитивізму вважали, що зміст норм права може бути аморальним і несправедливим. Представники соціологічного позитивізму керувалися тим, що норми розмежування інтересів, так само як і оцінні норми,

спрямовані на спільне здійснення всіх завдань людства. Під час створення правової норми важливим є її справедливе формулювання. Ця ідея відображається у свідомості людини у вигляді вимоги певної справедливості [4, с. 257–258].

Основними складовими розуміння соціальної справедливості, на думку Г. В. Мальцева, є: сукупність суспільних відносин обмінного та розподільного типу; сформовані на підставі соціальної, виробничої практики ідеологічні цінності, критерії, що стимулюють ці відносини [12, с. 54].

Дослідник В. М. Хропанюк визначає соціальну справедливість як принцип, що має морально-правовий зміст, забезпечує відповідність між практичною роллю індивідів у житті суспільства та їхнім соціальним станом, між правами й обов'язками, працею та винагородою, злочином і покаранням, заслугами людини та їх суспільним визнанням [13, с. 257].

На думку Ю. П. Пацурківського, сутність справедливості зумовлена цінностями історичної епохи, для якої властиві особливі суспільні відносини. Для обґрунтування своєї позиції науковець посилається на К. Маркса, який стверджував, що витоки соціальної справедливості знаходяться безпосередньо в системі виробничих та економічних відносин. Несправедливість у відносинах власності буржуазного суспільства, згідно з ученням К. Маркса, походить із сутності виробничих відносин цієї суспільно-економічної формації, яка вибудована на доданій вартості та ринкових відносинах [4, с. 259].

У цивільному праві справедливість закладена в цивільно-правових нормах. У диспозиціях таких норм описано діяння, які відповідно до норм моралі суспільства визнано неправомірними, а в санкціях передбачено цивільно-правову відповідальність за їх учинення.

Справедливість у цивільному праві буде забезпечена тоді, коли за діяння, передбачене диспозицією цивільного закону, наставатиме відповідальність, що відповідатиме санкції цього закону. Ступінь відповідальності особи (суб'єкта цивільно-правових відносин) повинен бути адекватним учиненому цією особою неправомірному діянню (дії або бездіяльності), тобто мають бути точно виконані розпорядження цивільно-правових норм. Оскільки норми кожної галузі права породжують правовідносини, властиві цій галузі, функціонування цивільно-правової норми забезпечують цивільними правовідносинами. Таким чином, цивільні правовідносини є своєрідним інститутом соціальної справедливості [9, с. 44].

На думку В. В. Ладиченко, соціальна справедливість – це суспільно-політична категорія, що формується на вимогах політики та моралі, утілює принципи свободи й рівності, є нормою поведінки людей та їх колективів, а також основою державної і громадської оцінки різних дій, учинків, соціальних явищ [14, с. 4–5]. Слід розрізнати поняття соціальної та юридичної справедливості. Сфера застосування юридичної справедливості значно вужча за сферу дії соціальної справедливості. Юридична справедливість стосується тільки тих суспільних явищ, які охоплені правом, оцінювання і вирішення яких відбувається в межах права й відповідними компетентними органами [14, с. 9].

Отже, сучасне трактування справедливості, що тісно пов'язане з мораллю, обумовлене уявленням про людину, сформованою новою європейською культурою. Це уявлення про людину як самостійного індивідуума, наділеного невід'ємними правами, що здатний самостійно контролювати та регулювати власну поведінку в суспільстві на підставі загально визнаних норм. Принцип справедливості в сучасних умовах є моральною, філософською категорією, проте в цивільному праві принцип справедливості можна розглядати тільки як юридичну категорію. Об'єднання різних виявів категорії справедливості може спричинити неправильне регулювання цивільних відносин [15, с. 17].

Справедливість доцільно розглядати в кількох значеннях. Це загальнолюдська цінність (категорія), наявна в будь-якому суспільстві. Соціальна справедливість є принципом, за яким формуються відносини між людьми, духовною та моральною цінністю вищого порядку. Загальнолюдський зміст справедливості охоплює цивільні права і свободи, забезпечення гідного людського існування, можливості самореалізації особистості. Справедливість також має конкретно-історичний зміст, що змінюється від однієї епохи до іншої. Зміна суспільно-економічної формації спричиняє принципові зміни суспільних поглядів на соціальну справедливість. Отже, уявлення про справедливість формуються в певному суспільстві та змінюються одночасно з розвитком і зміною суспільних відносин [4, с. 259].

Етимологічно старогрецьке слово «справедливість», зазначає С. А. Іванова, виникло внаслідок наділення новим значенням понять «звичай», «закон». За структурою справедливість передбачає юридичну, політичну, соціальну, релігійну, духовну й моральну справедливість. Саме юридична справедливість посідає провідне місце серед інших її видів, оскільки без неї неможливо не тільки затвердити справедливість

в суспільстві, а й реалізувати свободу людини. Водночас дослідниця вважає, що найбільш повно й адекватно втілює суть права ідея соціальної справедливості [9, с. 19].

Із сучасної правової позиції справедливість може бути визначена як внутрішня властивість і якість права; нормативне поняття моралі, що відіграє вагомий роль у соціально-політичній і правовій свідомості людей; соціальна цінність, захищати й культивувати яку в умовах демократичного розвитку покликана система права загалом [2, с. 17].

Учені обстоюють й інші позиції щодо тлумачення справедливості в праві. На думку Є. О. Харитонова, справедливістю є визначення нормою права обсягу, меж здійснення і захисту цивільних прав та інтересів особи адекватно до її ставлення стосовно вимог правових норм; право – це нормативно закріплена справедливість [16, с. 13].

З позицій природного права, стверджує А. С. Довгерт, справедливість – це застосування моральних вимог як вимог правових до актів цивільного законодавства; це поняття про належне, яке відповідає розумінню сутності людини та її прав [17, с. 13].

Дослідниця С. М. Калустова акцентує увагу на тому, що поняття справедливості відображено в рішенні Конституційного Суду України, де зазначено, що розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути несправедливим, зокрема обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, що є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. У сфері реалізації права справедливість виявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом [18]. З огляду на зазначене, С. М. Калустова пропонує тлумачити справедливість як моральну оцінку відповідності певних явищ та їх наслідків, що ґрунтується на порівнянні з наслідками інших явищ [19, с. 177].

Визначаючи обсяг справедливості в правовій сфері, варто враховувати три елементи: міру відплати, міру вимоги, правомірність оцінки. Справедливість у праві, з позиції Ю. П. Пацурківського, є, з одного боку, ціннісною категорією, яка щодо права відображає його значущість для встановлення соціально виправданого та правильного масштабу відносин особи та суспільства, держави, з іншого – як оцінна категорія, що надає можливість встановити, наскільки юридичний масштаб, міра вимірювання цих відносин корисні, доцільні, необхідні, як

вони мають розвиватися, щоб відповідати моральним цінностям на кожному етапі розвитку суспільства [4, с. 261].

Висновки. Сутність справедливості як засади цивільного законодавства залишається такою, якою була визначена ще давньогрецькими філософами та римськими юристами: дотримуючись справедливості, суддя повинен вирішити справу так, щоб задовольнити інтереси кожного з учасників цивільного обігу, керуючись правилом «кожному своє».

Елементами змісту принципу справедливості є еквівалентність в обміні, виконання взятих перед контрагентом зобов'язань, відшкодування шкоди за наявності вини заподіювача, утримання від посягань на чуже майно, повернення майна власникові, домірність юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню. Застосування принципу справедливості в зобов'язальному праві є: по-перше, орієнтиром у визначенні конкретної суми відшкодування в зобов'язаннях відшкодування моральної шкоди; по-друге, орієнтиром встановлення еквівалентності обміну у відшкодувальних договірних зобов'язаннях; по-третє, заповненням наявних у праві прогалін; по-четверте, засобом, за допомогою якого нівелюється застосування занадто суворих наслідків норм цивільного законодавства відносно конкретного правовідношення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дигести Юстиніана [Електронний ресурс] / пер. с лат. – М. : Статут, 1994. – 256 с. – Режим доступу: https://stud.com.ua/66616/pravo/kodifikatsiya_yustiniana. – Загл. с екрана.
2. Горбатенко В. П. Філософсько-правові детермінанти сучасного розуміння справедливості / В. П. Горбатенко // Правова держава. – 2009. – № 14. – С. 14–16.
3. Отрадна О. А. Реалізація принципу справедливості у цивільно-правових зобов'язаннях із завдання недоговорної шкоди [Електронний ресурс] / О. А. Отрадна // Вісник Київського національного університету імені Т. Шевченка. – 2007. – № 74–76. – С. 122–126. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/VK_NU_Yur_2007_74-76_32.pdf. – Назва з екрана.
4. Пацурківський Ю. П. Основні підходи до розуміння правової категорії «справедливість» [Електронний ресурс] / Ю. П. Пацурківський // Держава і право. – Вип. 33. – С. 255–260. – Режим доступу: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/6_2015/part_2/20.pdf. – Назва з екрана.
5. Погрібний С. О. Справедливість, добросовісність та розумність як загальні засади цивільного законодавства України / С. О. Погрібний // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2004. – № 4. – С. 133–137.
6. Чичерин Б. Н. Філософія права / Б. Н. Чичерин // Избранные труды. – СПб. : СПб. ун-т, 1997. – 656 с.
7. Підпригора О. А. Римське право [Електронний ресурс] : підручник / О. А. Підпригора. – Київ : Юрінком Інтер, 2006. – 512 с. – Режим доступу: <http://194.44.152.155/elib/local/sk743899.pdf>. – Назва з екрана.

8. История политических и правовых учений. Средние века и Возрождение. – М. : Наука, 1986. – 346 с.
9. Иванова С. А. Принцип социальной справедливости в правоприминительной деятельности (теоретические аспекты реализации) / С. А. Иванова // Государство и право. – 2006. – № 1. – С. 18–21.
10. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права : учеб. пособие / Г. Ф. Шершеневич. – М. : Спарк, 1995. – 556 с.
11. Кистяковский Б. А. Философия и социология права / Б. А. Кистяковский ; сост.: Ю. Н. Давыдов, В. В. Сапов. – СПб., 1998. – 425 с.
12. Мальцев Г. В. Социальная справедливость и право / Г. В. Мальцев. – М. : Мысль, 1977. – 255 с.
13. Хропанюк В. И. Теория государства и права / В. И. Хропанюк. – М. : Юрист, 1998. – 506 с.
14. Ладиченко В. В. Юридична справедливість як принцип права [Електронний ресурс] / В. В. Ладиченко // Держава і право. – 2006. – Вип. 31. – С. 3–8. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&image_file_name=DOC/2008/08lvvodv.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1. – Назва з екрана.
15. Бабич І. Г. Принцип справедливості у римському праві і у сучасному зобов'язальному праві України [Електронний ресурс] : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / І. Г. Бабич. – Одеса, 2006. – 20 с. – Режим доступу: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/.pdf>. – Назва з екрана.
16. Харитонов Є. О. Вступ до цивільного права України [Електронний ресурс] / Є. О. Харитонов, О. В. Старцев. – Київ : Істина, 2006. – 288 с. – Режим доступу: <http://kizman-tehn.com.ua>. – Назва з екрана.
17. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс] : наук.-практ. комент. – Київ : Істина, 2004. – 928 с. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe. – Назва з екрана.
18. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) від 9 липня 2002 року № 15-рп/2002 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.legal.com.ua/document/kodeks/0CH56015CH50710-02.html>. – Назва з екрана.
19. Калустова С. М. Справедливість, добросовісність і розумність як принцип цивільного права України: проблеми визначення змісту [Електронний ресурс] / С. М. Калустова // Митна справа в Україні: теорія і практика. – 2008. – Ч. 2. – С. 174–177. – Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/50594490.pdf>. – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Digesti Yustiniana [Digesti Yustiniana]. (1994). Moscow: Statut. (n.d.). *stud.com.ua*. Retrieved from https://stud.com.ua/66616/pravo/kodifikatsiya_yustiniana [in Russian].
2. Horbatenko, V.P. (2009). Filozofsko-pravovi determinanty suchasnoho rozuminnia spravedyvosti [Philosophical and legal determinants of modern understanding of justice]. *Pravova derzhava, Constitutional state*, 14, 14-16 [in Ukrainian].
3. Otradnova, O.A. (2007). Realizatsiia pryntsypu spravedyvosti u tsyvilno-pravovykh zobov'iazanniakh iz zavdannya nedohovirnoi shkody [Implementation of the principle of fairness in civil liability for non-pecuniary damage]. *Visnyk Kyivskoho*

natsionalnogo universytetu imeni T. Shevchenka, *Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 74-76, 122-126. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/VKNU_Yur_2007_74-76_32.pdf [in Ukrainian].

4. Patsurkivskiy, Yu.P. (2002). Osnovni pidkhody do rozuminnia pravovoi katehorii "spravedlyvist" [Basic Approaches to Understanding the Legal Category "Justice"]. *Derzhava i pravo, State and Law*, 33, 255-260. Retrieved from http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2015/6_2015/part_2/20.pdf [in Ukrainian].

5. Pohribnyi, S.O. (2004). Spravedlyvist, dobrosovisnist ta rozumnist yak zahalni zasady tsyvilnogo zakonodavstva Ukrainy [Fairness, integrity and reasonableness as the general principles of the civil law of Ukraine]. *Visnyk Odeskoho instytutu vnutrishnykh sprav, Bulletin of the Odessa Institute of Internal Affairs*, 4, 133-137 [in Ukrainian].

6. Chicherin, B.N. (1997). Filosofii prava [Philosophy of law]. *Izbrannye trudy, Selected Works*. SPb.: SPb. un-t [in Russian].

7. Pidopryhora, O.A. (2006). *Rymske pravo [Roman law]*. Kyiv: Yurinkom Inter. Retrieved from <http://194.44.152.155/elib/local/sk743899.pdf> [in Ukrainian].

8. *Istoriia politicheskikh i pravovykh uchenii. Srednie veka i Vozrojdenie [History of political and legal doctrines. The Middle Ages and the Renaissance]*. (1986). Moscow: Nauka [in Russian].

9. Ivanova, S.A. (2006). Princip socialnoi spravedlivosti v pravoprimitelnoi deiatelnosti (teoreticheskie aspekty realizacii) [The principle of social justice in law enforcement (theoretical aspects of implementation)]. *Gosudarstvo i pravo, State and law*, 1, 18-21 [in Russian].

10. Shershenevich, G.F. (1995). *Obscaia teoriia prava [General theory of law]*. (Vols. 3). Moscow: Spark [in Russian].

11. Kistiakovskii, B.A. (1998). *Filosofii i sociologii prava [Philosophy and sociology of law]*. SPb. [in Russian].

12. Malcev, G.V. (1977). *Socialnaia spravedlivost i pravo [Social justice and law]*. Moscow: Mysl [in Russian].

13. Hropaniuk, V.I. (1998). *Teoriia gosudarstva i prava [Theory of State and Law]*. Moscow: Yurist [in Russian].

14. Ladychenko, V.V. (2006). Yurydychna spravedlyvist yak pryntsyv prava [Legal justice as a principle of law]. *Derzhava i pravo, State and Law*, 31, 3-8. Retrieved from http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_low/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&Z21ID=&image_file_name=DOC/2008/08lvvodv.zip&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1 [in Ukrainian].

15. Babych, I.H. (2006). Pryntsyv spravedlyvosti u rymskomu pravi i u suchasnomu zoboviazalnomu pravi Ukrainy [The principle of justice is in Roman law and in today's binding law of Ukraine]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Odesa. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/.pdf> [in Ukrainian].

16. Harytonov, Ye.O., & Startsev, O.V. (2006). *Vstup do tsyvilnogo prava Ukrainy [Introduction to Civil Law of Ukraine]*. Kyiv: Istyna. Retrieved from <http://kizman-tehn.com.ua> [in Ukrainian].

17. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine]. (2004). Kyiv: Istyna. (n.d.). www.irbis-nbuv.gov.ua. Retrieved from http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe? [in Ukrainian].

18. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstitutsiinym zvernenniam Tovarystva z obmezhenoiu vidpovidalnistiu "Torovy Dim "Kampus Kotton klub" shchodo ofitsiinoho tlumachennia polozhennia chastyny druhoi statti 124 Konstytutsii Ukrainy (sprava pro dosudove vrehulivannia sporiv) vid 9 lyp. 2002 r.

No. 15-rp/2002 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine "In the case of the constitutional appeal of the Limited Liability Company "Trade House" Campus Cotton Club "regarding the official interpretation of the provision of part two of Article 124 of the Constitution of Ukraine (case on pre-trial settlement of disputes) from July 9, 2002, No. 15-rp/2002"]. (n.d.). *legal.com.ua*. Retrieved from <http://www.legal.com.ua/document/kodeks/0CH56015CH50710-02.html> [in Ukrainian].

19. Kalustova, S.M. (2008). Spravedlyvist, dobrosovisnist i rozumnist yak pryntsyyp tsyvilnoho prava Ukrainy: problemi vyznachennia zmistu [Fairness, integrity and reasonableness as a principle of civil law in Ukraine: problems of content definition]. *Mytna sprava v Ukrainy: teoriia i praktyka, Customs business in Ukraine: theory and practice*, 2, 174-177. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/50594490.pdf> [Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 18.09.2018

Basai O. – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Civil Law and Procedure of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

Justice as a Fundamental Category of Civil Law in Ukraine

The purpose of the article is to study the problems of awareness, formation and application of the principle of justice. The historical development of the concept of «justice» and its understanding as a legal category is researched. The views of domestic and foreign scientists on the essence of justice are analyzed. The role and importance of the principle of justice in civil law of Ukraine is substantiated. It is noted that in civil law justice is enshrined in civil law. This is expressed in the fact that the dispositions of these norms describe acts that, according to the norms of society's morality, have been found to be unlawful, and the sanctions foresee civil liability for their implementation. It is determined that the universal content of justice includes civil rights and freedoms, the provision of decent human existence, the possibility of self-realization of personality. Justice also has a specific historical content that varies from one era to another. The change in socio-economic formation causes fundamental changes in social attitudes towards social justice. It is concluded that the elements of the content of the principle of equity are equivalence in the exchange, performance of commitments contracted by the counterparty, compensation for damage in the presence of the guilty of the perpetrator, refrain from encroachment on someone else's property, return of property to the owner, the proportionality of legal liability to the offender. And the application of the principle of equity in the law of obligations is: first, a benchmark in determining the specific amount of compensation in the obligations for compensation for non-pecuniary damage; and secondly, the guideline for establishing the equivalence of exchange in reimbursable contractual obligations; thirdly, by replenishing the gaps in the right; and fourthly, by means of which the application of too rigorous consequences of the norms of civil law concerning the specific relationship is offset.

Keywords: principle; justice; civil law; historical stage; social justice; equality.